

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Beknopte
Rapportage
Archeologische
Monumentenzorg

26

Boren aan de rand van klooster Nijenhuis in Holwierde (gemeente Delfzijl)

J. Stöver & M. van der Heiden

Boren aan de rand van klooster Nijenhuis in Holwierde (gemeente Delfzijl)

J. Stöver & M. van der Heiden

Colofon

Beknopte Rapportage Archeologische Monumentenzorg nr. 26

Boren aan de rand van klooster Nijenhuis in Holwierde (gemeente Delfzijl)

Auteurs: J. Stöver & M. van der Heiden

Autorisatie: J. van Doesburg

Illustraties: M. van der Heiden, M. Haars (BCL–Archaeological Support)

Opmaak: Xerox / OBT, Den Haag

ISBN/EAN 9789057992698

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2016

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

www.cultureelerfgoed.nl

1	Inleiding	4
1.1	Aanleiding	4
1.2	Administratieve gegevens	4
2	Bureauonderzoek	6
2.1	Inleiding	6
2.2	Landschappelijke context	7
2.3	Archeologische en historische context	7
2.4	Gespecificeerde archeologische verwachting	9
3	Doel- en vraagstelling en aanpak veldonderzoek	10
3.1	Doel- en vraagstellingen	10
3.2	Methoden en technieken	10
4	Veldonderzoek	11
5	Conclusies	13
	Literatuur	14

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Op de zuidelijke rand van het archeologische rijksmonument Nienklooster (nr. 45590) moest een nieuwe veestal met mestkelder verrijzen, ter vervanging van een bestaande, kleinere veestal, eveneens met mestkelder. Het onderzoek vond plaats voorafgaand aan de indiening van een vergunningaanvraag voor de bouw van deze nieuwe veestal. Doel van het onderzoek was vast te stellen of aan de uiterste zuidelijke rand van het monument sprake was van archeologische lagen en sporen en te bepalen of er voor de bouw van de nieuwe stal archeologisch onderzoek noodzakelijk is. Ook is de dikte van de (sub)recente bouwvoor bepaald.

1.2 Administratieve gegevens

Provincie:	Groningen
Gemeente:	Delfzijl
Plaats:	Holwierde
Toponiem:	Nienklooster
Kaartblad:	07F
Centrumcoördinaten:	252186.82/596405.14
Projectcode:	KNII13
CMA-status:	Terrein van hoge archeologische waarde, beschermd
Rijksmonumentnummer	45590
ARCHIS-monumentnummer	366
ARCHIS-waarnemingsnummer	238.014
Onderzoeksmeldingsnummer:	59249
Complextype(n):	Terp/Wierde (NT) + Klooster (RKLO)
Periode: Cultuur:	NT: vanaf ijzertijd RKLO: late middeleeuwen
Huidig grondgebruik:	Agrarisch bouwblok
Eigenaar:	particulier
Grondgebruiker:	particulier
Beheerder:	particulier
Opdrachtgever:	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Bevoegd gezag:	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Opdrachtnemer:	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Projectleider:	Jos Stöver
Uitvoering veldwerk:	20-11-2013
Documentatie:	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Archivering:	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Auteurs:	J. Stöver & M. van der Heiden
Autorisatie:	J. van Doesburg

Afb. 1 De ligging van het onderzoeksgebied.

2 Bureauonderzoek

2.1 Inleiding

gelegen Romerswerf II.¹ Deze wierden dateren mogelijk uit het begin van de jaartelling, toen de bewoning van dit gebied een aanvang nam.²

Het onderzoeksgebied betreft de kloosterwierde Nijenklooster, die vanaf 1204 is ontstaan door het samenvoegen van twee reeds bestaande wierden, Romerswerf I en de ten oosten daarvan

Nijenklooster kreeg een rechthoekige grondslag van ongeveer 200 bij 175 meter, omgeven door een gracht. Het onderzoeksgebied ligt op de uiterste rand van de zuidflank van de klooster-

¹ Miedema 1990, 120.
² Miedema 1990, 178-179.

Afb. 2 Topografische kaart met perceelsnummers en omtrek (groen) van de wierden en het rijksmonument (rood).

wierde, ter hoogte van de voormalige Romerswerf II. Het maaiveld ligt hier enigszins lager dan dat van de akkers aan de overzijde van Kloosterweg.

Het wettelijk beschermde terrein is ruim 4.0000 m² groot en omvatte aanvankelijk twee wierden. De ene wierde is eivormig met de punt in het zuidoosten. De grootste lengte van deze wierde is 174 m, de grootste breedte bedraagt 115 m. Het hoogste punt ligt op 2,57 m NAP. De omgeving heeft een hoogte van ca. 0,5 m NAP. De tweede wierde is min of meer rond en heeft een diameter van ca. 11 m. De hoogte is 1,42 m NAP. Op de noord- en oostflank bevinden zich boerderijen en op de westflank een woonhuis (afb. 2).

Op korte termijn zal ex artikel 11 van de Monumentenwet vergunning worden aangevraagd voor de bouw van een grotere melkveestal met mestkelder. Het is onduidelijk in hoeverre in het uiterste randgebied van de wierde sprake is van intacte wierdelagen, c.q. resten van het middeleeuwse klooster. Tijdens een visuele inspectie in 1995 door H.J. Wachter van het Biologisch Archeologische Instituut (BAI) uit Groningen bij de bouw van de huidige loopstal met mestkelder, zijn geen grondsporen waargenomen, met uitzondering van een opgevolde vermoedelijke sloot en verder wat baksteenpuin direct onder de zode. Omdat ter plekke van het onderzoeksgebied de bestaande loopstal zal worden uitgebreid is met de eigenaar afgesproken dat de RCE een booronderzoek uitvoert om inzicht in de bodemopbouw ter plekke te kunnen krijgen. De resultaten van het booronderzoek zullen helpen bij het maken van een verantwoorde afweging in hoeverre hier archeologisch onderzoek in het kader van een vergunningaanvraag noodzakelijk is.

2.2 Landschappelijke context

Het onderzoeksgebied ligt in het voormalige kwelderlandschap Fivelingo, in het noordoostelijke kleigebied in de provincie Groningen (archeo-regio: Fries-Gronings Kleigebied). Met het dichtslibben van het voormalige getijdebekken Fivel, rond 2500 voor Chr., is hier een uitgestrekt kwelder- en veengebied ontstaan. Als rond het begin van de jaartelling de strand-

wallen langs de kust zich verder sluiten, vormen zich in de luwte daarvan nieuwe kwelders die de Fivelmonding uiteindelijk geleidelijk afsluiten. In het achterland ontstonden meerdere kwelderwallen achter elkaar, waarop wierdedorpen verzezen.³ Ook Nijenklooster ligt op een dergelijke kwelderwal.

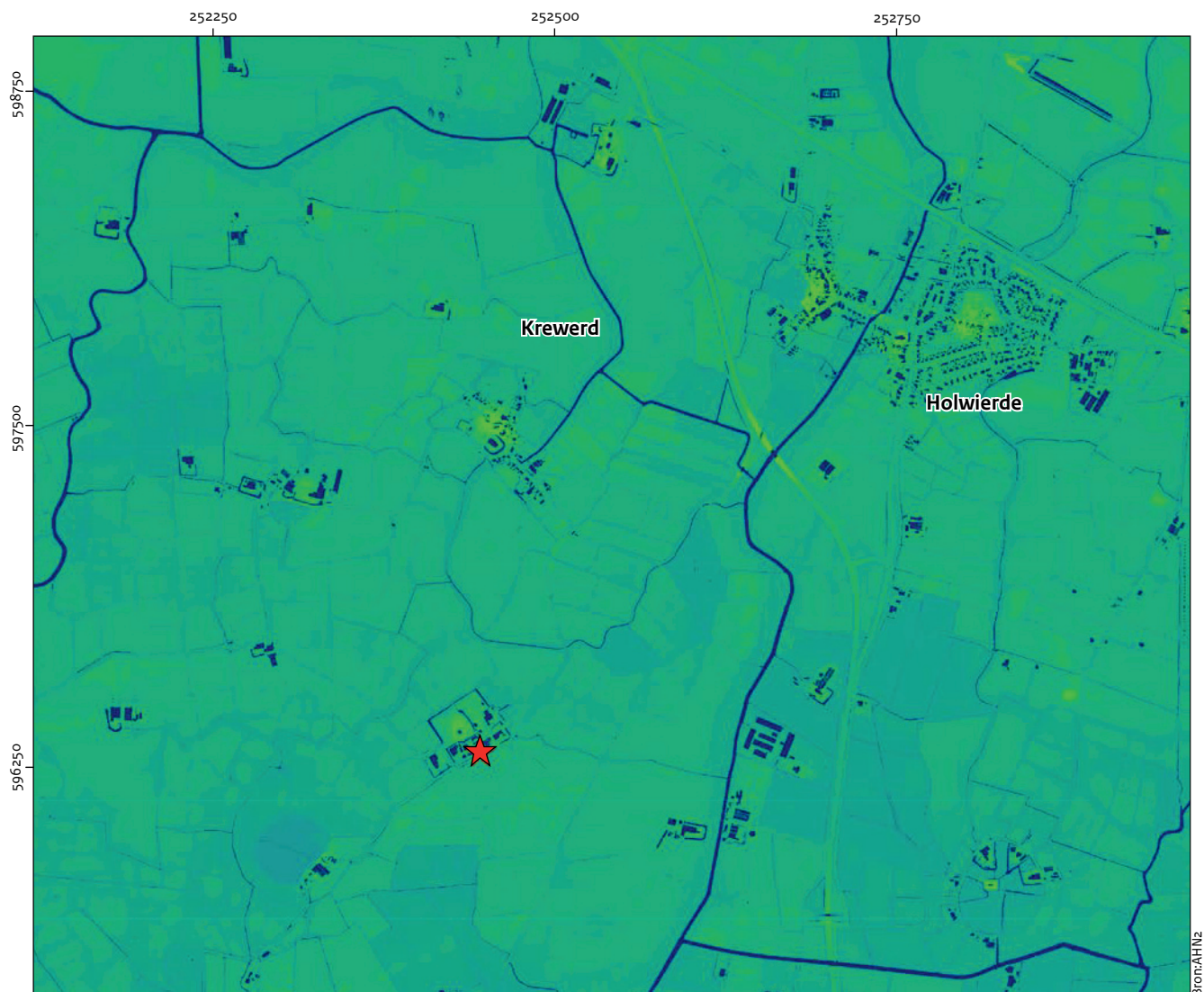
2.3 Archeologische en historische context

Het kloostercomplex van Nijenklooster is gebouwd op de wierden Romerswerf I en II, die daartoe werden omgevormd tot een bijna vierkant terrein van ongeveer 200 bij 175 meter, omgeven door een gracht. Het wettelijk beschermde terrein is ruim 40000 m² groot en omvatte aanvankelijk twee wierden. De ene wierde is eivormig met de punt in het zuidoosten. De grootste lengte van deze wierde is 174 m, de grootste breedte bedraagt 115 m. Het hoogste punt ligt op 2,57 m NAP. De omgeving heeft een hoogte van ca. 0,5 m NAP. De tweede wierde is min of meer rond en heeft een diameter van ca. 11 m. De hoogte is 1,42 m NAP. Op de noord- en oostflank bevinden zich boerderijen en op de westflank een woonhuis (afb. 2).

In 1204 werden de twee wierden samengevoegd vanwege de stichting van het Nijenklooster, door Emo van Romerswerf. Het ging in oorsprong om een houten kapel die werd gebouwd en gewijd in samenwerking met de monniken uit het naburige benedictijner klooster Feldwirth (Oldeklooster), vandaar de naam Nijenklooster. Aanvankelijk was Nijenklooster bedoeld als dubbelklooster, dus voor zowel mannelijke als vrouwelijke religieuzen. In 1209 werd het klooster tot de premonstratenzer kapittel omgevormd. In 1213/1214 vertrokken de kanunniken vanuit Nijenklooster naar Bloemkamp Wittewierum, de vanwege de bewaard gebleven kloosterkroniek beroemde kloosterstichting van Emo's gelijknamige neef, Emo van Huizinge. De dames bleven in het Nijenklooster achter. Het bleef voortbestaan onder de naam Campus Rosarum of Rozenhof. In 1265 werd een stenen kerk, die de houten kapel verving, gewijd. Volgens de literatuur is er ook sprake van stenen bijgebouwen.⁴

³ Knotterus 2008.

⁴ Jansen & Janse 1991, x-xi; Nip 1996, 46-58.

★ Onderzoekslocatie

Afb. 3 Regionaal beeld aan de hand van de AHN2. Hierop is het wierdenlandschap goed te zien (de lichtgroene gebieden liggen hoog).

Het klooster werd in 1594 opgeheven. De kloostergebouwen zijn in 1597 afgebroken. Op het terrein is nog een dobbe aanwezig. Het betreft één van de drie nog intacte drinkwatervijvers op een wierde.

2.4 Gespecificeerde archeologische verwachting

Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de zuidelijke rand van de kloosterwierde. Het is mogelijk dat zich in de ondergrond ter plekke van het onderzoeksgebied nog een dun pakket gave wierdenlagen bevindt. Ook is het mogelijk dat de voormalige kloostergracht wordt aangesneden. Of er sprake was van ommuring aan de binnenzijde van de gracht is niet bekend. Een andere mogelijkheid is dat het onderzoeksgebied zich net buiten het kloosterterrein bevindt. Dit laatste kan mogelijk worden afgeleid uit de waarnemingen tijdens de al genoemde archeologische begeleiding in 1995. In dat geval er zich een dik pakket afval en puin bevinden, met baksteenbrokken, schelpenmortel, fragmenten van kloostermoppen, afkomstig van de afbraak van het klooster. In de boringen kan zowel anorganisch als organisch vondstmateriaal verwacht worden.

Er is sprake van een 40 cm dikke puinrijke (sub) recente bouwvoor. Hieronder kunnen ophogings- en bewoningslagen verwacht worden. Wanneer er bakstenen fundamenteën van het klooster aanwezig zijn, zullen deze rond circa 0,7 m – mv liggen.⁵ De natuurlijke ondergrond van klei of veen ligt tussen 1,0 en 1,5 m – mv.

Het kloosterterrein is nog redelijk goed te herkennen in de percelering en door de dobbe die naar breed wordt aangenomen bij het klooster hoorde. Beide wierden zullen zijn aangetast bij de aanleg van het klooster en de sloop van de kloostergebouwen in 1597. De grootste wierde is gedeeltelijk afgegraven. In recentere tijd is ook een en ander vergraven en verstoord op de wierde. In 1959 is een noord-oost-zuidwest lopende sloot gelegen tussen het perceel 512 en 490 gedicht. Voor de demping is grond van een hoger gelegen rug op perceel 490 gebruikt. De rug lag parallel aan de Kloosterweg. Het is niet uitgesloten dat deze rug onderdeel uitmaakte van een buiten de kloostergracht gelegen singelwal.

Omstreeks 1958/1959 is een sloot aan de zuid-oostzijde van de boerderij gegraven. Bovendien is vanwege de grote droogte in die zomer de dobbe op perceel 511 uitgegraven. Daarbij schijnt houtwerk en een verschil in glooiing van de respectievelijke taluds te zijn geconstateerd. Het vrij steil aflopende talud aan de zuidzijde van perceel 511 doet vermoeden dat de gracht die zich eertijds ten zuiden van perceel 512 bevond, is opgevuld met grond van perceel 490. Op een luchtfoto uit 1990 is te zien dat op de grens tussen perceel 490 en 512 een mestsilo is aangelegd. Hier is mogelijk sprake van een overtreding van de monumentenwet. In 1994 is een aantal sloten verbreed en verdiept.

In 1995 is de huidige loopstal gebouwd. Tijdens de aanleg hiervan is de bouwput visueel geïnspecteerd. In de bouwput van 4 bij 25 meter met een diepte van 1,8 m is alleen een opgevulde vermoedelijke sloot en wat puin direct onder de zode waargenomen. Uit vrijgekomen grond werden wat kleine laat- en post-middeleeuwse scherven verzameld.

⁵ Miedema 1990, 120.

3 Doel- en vraagstelling en aanpak veldonderzoek

3.1 Doel- en vraagstellingen

Doelstelling

Het onderzoeksgebied ligt op de uiterste rand van de zuidflank van de wierden. Het maaiveld ligt hier enigszins lager dan dat van de akkers aan de overzijde van Kloosterweg. Eerder onderzoek ter plekke van de huidige stal toont aan dat deze locatie mogelijk buiten de kloosterwierde ligt.

Doel van het onderzoek is te bepalen in hoeverre er in het onderzoeksgebied archeologische resten aanwezig zijn en of er in het kader van de voorgenomen bouw van de melkstal archeologisch onderzoek noodzakelijk is en zo ja in welke vorm.

Vraagstelling

De vraagstelling is als volgt⁶:

- In hoeverre bevinden zich in het onderzoeksgebied wierdelagen, en zijn deze intact?
- Wat is de diepteligging, dikte en stratigrafie van de wierdelagen?
- Zijn er met de wierdelagen gerelateerde grondsporen, en zo ja wat is hun aard, omvang, datering en de exacte relatie tot de wierdelagen?

- Is er sprake van (sub-)recente verstoringen, en zo ja, wat is de aard, omvang (horizontaal en verticaal) en datering daarvan?
- Op welke diepte bevindt zich de natuurlijke kwelderbodem?
- Bevinden zich in de bodem resten van het middeleeuwse klooster (zowel van de bouw, gebruik als afbraak), en zo ja, wat is hun aard, omvang en datering?
- Is hier in het kader van de vergunningaanvraag vervolgonderzoek nodig; beargumenteer de keuze?

3.2 Methoden en technieken

Het onderzoek wordt uitgevoerd met een gutsboor (3 cm diameter) en indien nodig met de edelmanboor (7 cm diameter). De boringen worden tot minimaal 20 cm in de natuurlijk kwelderbodem gezet. De boringen worden beschreven volgens de NEN-norm der bodemkunde (NEN 5104). Vondsten worden tijdens het leegschrapen van de guts laagsgewijs verzameld. In principe worden er geen monsters genomen.

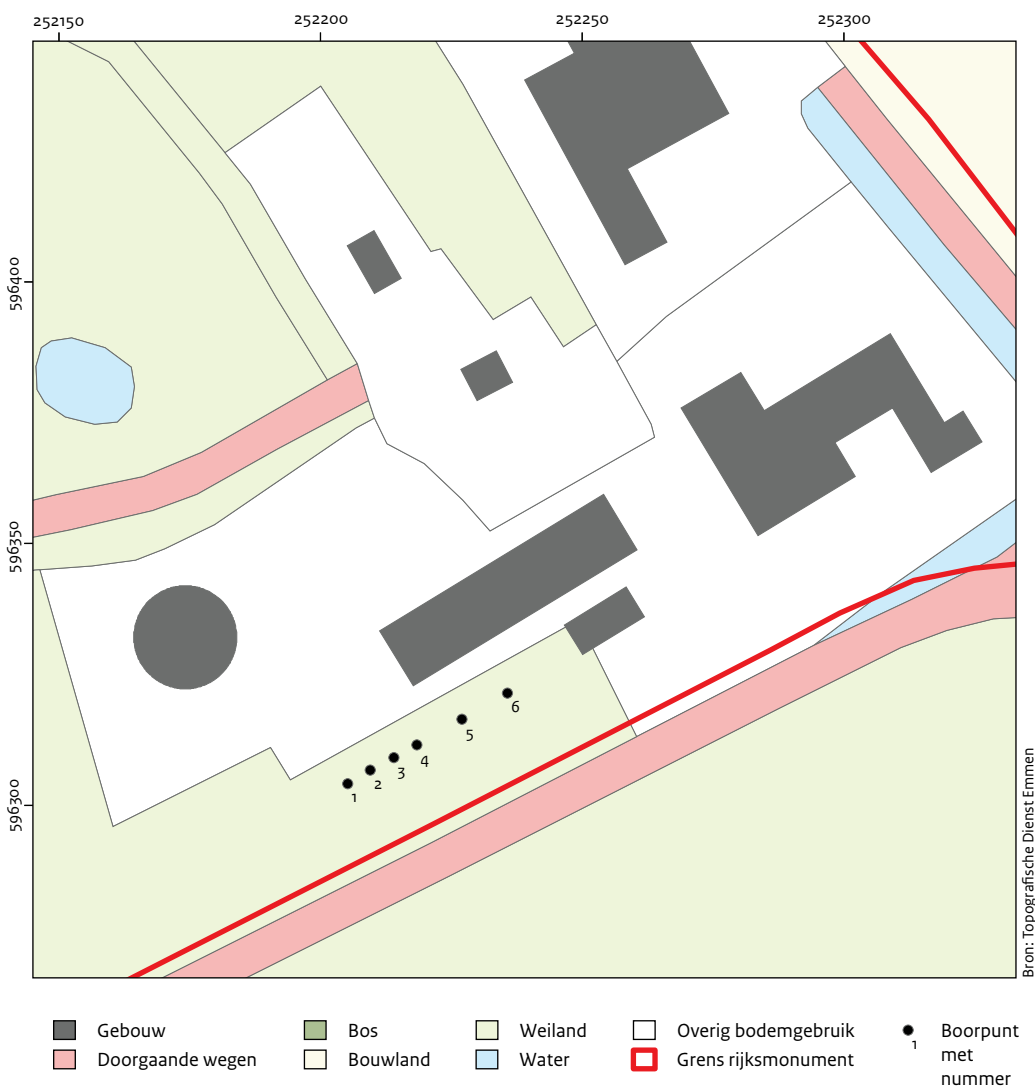
⁶ Stöver, Van der Heiden & Van Doesburg 2013.

Er is één boorraai van zes boringen gezet ten zuiden van de huidige loopstal (afb. 4). De boringen zijn tot maximaal 3 m – mv (3,4 m – NAP) gezet. De afstand tussen de boringen 1 tot en met 4 bedraagt 5 m, die tussen 4, 5 en 6 bedraagt 10 m.

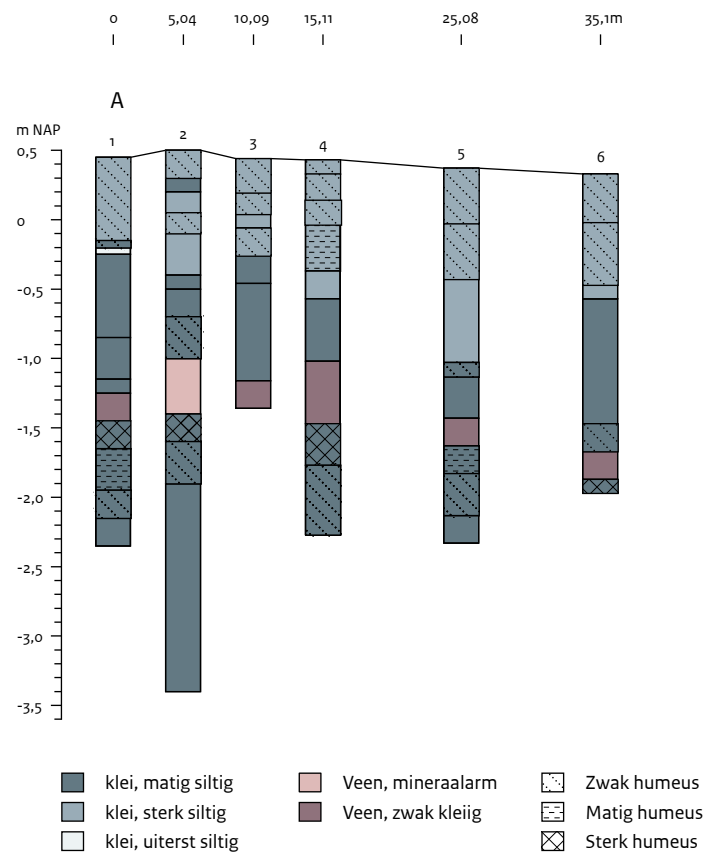
De (sub)recente bouwvoor heeft een dikte van maximaal 20 cm (afb. 5). In de boringen 2 en 3 zijn hierin brokken tuinaarde aangetroffen. Onder de bouwvoor ligt een ca. 50 cm pakket van sterk siltige tot zandige klei. Hierin is gelaagdheid onderscheiden, maar tussen de individuele boringen zit veel verschil. Er kan hierdoor geen duidelijke stratigrafie bepaald worden op basis van de boringen. In vrijwel alle lagen zijn fragmenten bouwpuin aangetroffen.

Ook vertonen veel lagen een groene waas, waarschijnlijk een indicatie voor fosfaten. Hieronder, vanaf 70 cm onder het maaiveld, tot een diepte van maximaal 1,8 m – mv (1,47 m – NAP) bevinden zich matig siltige kleilagen. De dikte van de lagen varieert tussen 5 en 90 cm. Ook hier is regelmatig bouwpuin gevonden, maar wel in mindere mate dan in bovenliggende lagen.

Tussen 1,5 en 2,0 m – mv is een 10 tot 30 cm dik (zwak kleiig) veenlaag aangeboord. Het veen is soms mineraalarm, maar meestal zwak kleiig. In de boringen 1 en 4 is in het veen mortel en kleine fragmenten puin. Dit is vermoedelijk afkomstig uit bovenliggende lagen. Hieronder liggen dikke pakketten matig siltige klei. In de boringen 1, 2, 5

Afb. 4. De onderzoekslocatie met de boorpunten. In het rood de zuid- en oostgrens van het rijksmonument.

afb. 5 Overzicht van de boorprofielen.

en 6 is deze klei slap. Boring 2 is het diepste gezet en hier verdwijnt de slapheid na 50 cm. Tot 3,9 m – mv (3,4 m – NAP) bestaat de ondergrond uit matig siltige klei.

Interpretatie

De verschillende boorprofielen laten een vergelijkbare laagopbouw zien. De brokken tuinaarde in de bouwvoor in de boringen 2 en 3 zijn wijzen op een (sub)recente vergraving. Tot ca. 1,5 m

(1 m – NAP) onder het maaiveld zijn verschillende siltige kleilagen met bouwpuin en fosfaatvlekken aangetroffen die als wierdelagen worden geïnterpreteerd. Vanwege de geringe hoeveelheid vondstmateriaal, alsmede het ontbreken van grote stukken puin en mortel, wordt het pakket niet als afvallagen gezien. De hieronder gelegen dunne laag veen ligt op een pakket kwelderafzettingen.

In dit laatste hoofdstuk worden de in paragraaf 3.1 genoemde onderzoeksvragen puntsgewijs beantwoord.

- *In hoeverre bevinden zich in het onderzoeksgebied wierdelagen en zijn deze intact?*

In alle boringen zijn wierdelagen aangetroffen. De bovenkant van de lagen is aangetast door latere activiteiten.

- *Wat is de diepteligging, dikte en de stratigrafie van de wierdelagen?*

De (sub)recente bouwvoor heeft een dikte van maximaal 20 cm. Hieronder bevindt zich een pakket wierdelagen. De lagen beginnen vrijwel direct onder het maaiveld alwaar de grond uit sterk siltige humeuze klei bestaat. Hieronder, vanaf 50-60 cm onder het maaiveld, tot een diepte van maximaal 2 m – mv bevinden zich matig siltige kleilagen. De dikte van de lagen varieert tussen 5 en 90 cm. Hierin is gelaagdheid onderscheiden, maar gezien verschillen in de dikte van de lagen in de individuele boringen, kan er geen duidelijke stratigrafie worden bepaald. In vrijwel alle lagen zijn minuscule fragmenten bouwpuin en fosfaatvlekken aangetroffen.

- *Zijn er met de wierdelagen gerelateerde grondsporen, en zo ja wat is hun aard, omvang, datering en relatie tot de wierdelagen?*

Er zijn in de boringen geen grondsporen aangesneden.

- *Is er sprake van (sub-)recente verstoringen, en zo ja, wat is de aard, omvang (horizontaal en verticaal) en datering daarvan?*

In de boringen 2 en 3 zijn sporen van een (sub) recente vergraving gevonden. In de andere boringen is waarschijnlijk is de bovenste 10-30 cm vergraven. Op grotere dieptes zijn geen (sub)recente verstoringen aangetroffen.

- *Op welke diepte bevindt zich de natuurlijke kwelder-ondergrond?*

Natuurlijke lagen zijn op een diepte van ca. 1,5 m onder het maaiveld aangeboord. Dit betreft een 10-30 cm dik pakket van (kleiig) veen met daaronder dikke pakketten van matig siltige slappe klei; de kwelderbodem.

- *Bevinden zich in de bodem resten van het middeleeuwse klooster (zowel van de bouw, gebruik als afbraak), en zo ja, wat is hun aard, omvang en datering?*

Er zijn geen resten van het middeleeuwse klooster aangetroffen. De fragmenten bouwpuin die zijn te klein voor bepaling van de ouderdom van het puin.

- *In hoeverre is hier in het kader van de vergunning-aanvraag vervolgonderzoek nodig?*

In alle boringen zijn wierdelagen waargenomen. Met deze wierdelagen samenhangende grondsporen zijn in de boringen niet aangetroffen, evenmin sporen van het middeleeuwse klooster. Vanwege de kleinschaligheid van het booronderzoek, afgezet tegen de omvang bouwplan (een grote veestal met bijbehorende mestkelder), wordt aanbevolen de graafwerkzaamheden archeologisch te laten begeleiden.

Boer, E. de, Bos, L.E., & O.T. Mulder-Steenbrink (red.) 1996: *Het Bierumer Boerderijenboek; een bijdrage tot de geschiedenis van noordoost Fivelingo*, Scheemda.

Jansen, H.P.H. & A. Janse 1991: *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*, Hilversum.

Knottnerus, O.S., 2008: *Natte voeten, vette klei: oostelijk Fivelingo en het water*, Bedum.

Miedema, M., 1989: 'Het archeologisch materiaal uit de terp Wierhuizen', *Groninger Oudheden* 21, 118.

Miedema, M., 1990: 'Oost-Fivelingo 250 v. Chr. -1850 n. Chr. Archeologische Kartering en Beschrijving van 2100 jaar Bewoning in Noordoost-Groningen', *Palaeohistoria* 32, 111-247.

Nip, R. I. A., 1996: Kerkgeschiedenis, in: E. de Boer, L.F. Bos & O.T. Mulder-Steenbrink (red.), *Het Bierumer Boerderijenboek: een bijdrage tot de geschiedenis van noordoost Fivelingo*, Scheemda, 46-58.

Stöver, J., M. van der Heiden & J. van Doesburg 2013: *Plan van Aanpak booronderzoek Holwierde, Nijenklooster*, Amersfoort.